

İSLÂM ve SANAT

Tartışmalı İlmî Toplantı

07 – 09 Kasım 2014

Akdeniz Ü. Hukuk Fakültesi Konferans Salonu

Kampüs - Antalya

İstanbul 2015

ÂLEMİN HAYAL OLUŞU ve GÖLGE OYUNU

Feyza GÜLER♦

Âlem bir hayalden ibarettir.
O da aslında Hak'tır.¹

Giriş

Tanrı'yı tanımayı ve ona benzemeyi maksad edinen sûfler gayelerinin Tanrı'nın isimleriyle ahlâklanarak gerçekleştirilebileceğini düşünmüş fakat tahalluk süreci sonunda ulaştıkları bilgiyi ifade etmede büyük bir sorunla karşılaşmışlardır. Bu sorun karmaşık metafizik bilginin geniş kitlelere nasıl aktarılacağı ile alakalıdır. Zira sûflerin müşahede ile ulaştıkları metafizik bilginin anlaşılması aynı müşahedeyi tecrübe etmemiş muhatabları için güçtür. Söz konusu problemin çözümü analogilere başvurularak bir ölçüde sağlanmaya çalışılmıştır. Bu yönden mecaz-hakikat paradoksunu derinleştirme pahasına tasavvufun nazari bahislerini açıklamada sanatın bir araç olarak kullanıldığı görülür.

Tasavvufta vahdet-i vücud düşüncesiyle temeyyüz eden metafizik görüşün, Tanrı-âlem ilişkisini anlatmada kullandığı dikkate değer örneklerden biri gölge oyunudur. Gerek teknik özellikleri gerekse içeriğiyle sûfler için uygun bir misal teşkil eden gölge oyunu İslâm toplumunda tasavvufi yorumlarla derinlik kazanmış sanat türlerinden biridir. Oyun teknik unsurları itibarıyla düz bir perde, onun arkasına yerleştirilmiş bir ışık kaynağı ve bu ikisi arasında perdeye gölgesi düşecek şekilde konumlandırılmış ve hayalî adı verilen kişinin çubuklarla uzatıp hareket ettirdiği deri tasvirlerden müteşekkil bir sahneden ibarettir. İçeriği bakımından ise söz konusu tasvirlerin, temsil ettikleri tüm karakterlere ses ve hareket veren hayalî tarafından bir mizansen etrafında oynatıldığı bir nevi tiyatrodur.

Oyunda tasavvufi içeriği en belirgin öge ise gösterinin başında oyunun amacını dile getiren ve oyunun nazariyesi diyebileceğimiz gazellerdir. Buna ilaveten oyunun Türk uyarlaması olan Karagöz'deki gazellerde Şeyh Küşterî isimli bir sûfinin hayalîlerin piri olarak anılması

♦ Arş. Gör., İstanbul Ü. İlahiyat Fakültesi, faizaisik@gmail.com

¹ Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *Fususul-Hikem*, çeviri ve şerh Ekrem Demirli, İstanbul: Kabcacı Yayinevi, 2006, s. 172.

oyunun esasının tasavvufa dayandırıldığını gösteren önemli bir husustur. Gölge oyunu bu yapısal özellikleri itibariyle insanın aciziyeti, dünya hayatının geçiciliği, ölüm ve kader gibi temaları anlatır. Aynı zamanda âlemle Hak arasındaki ilişkiyi ve buna bağlı olarak fena ve zühd gibi tasavvufun ana kavramlarını temellendirmek için sûflere oldukça elverişli bir örneklik sunar. Nitekim İbnü'l-Arabî de bunun farkındadır. Tanrı-insan ilişkisini temellendirdiği aslî delillerden biri olan “âlemin hayal oluşu” İbnü'l-Arabî tarafından *Fütuhât* adlı eserinde bir kaç bölümde “gölge oyunu” örneğiyle anlatılır. Buna göre gölge oyunu gölge ve hayal kavramlarıyla ele alınan varlık anlayışının ve buna bağlı bilgi görüşünün bir yorumudur. Bu tebliğde söz konusu varlık anlayışı ve gölge oyunu arasındaki ilişki, sanatın Tanrı-insan irtibatını açıklamada bir vasıta olması bağlamında incelenecektir. Tebliğin maksadı insanın kendini ve âlemi tanıma sürecinde ve tasavvufun nazarî delillerinin yaygınlaştırılmasında sanatın işlevini ortaya koymaktır.

İbnü'l-Arabî'de Gölge Oyunu Örneğinin Bağlamı

Gölge oyununun, menşe' kabul edilen Cava ve Çin'deki uygulamalarına bakıldığında kaynağıyla ilgili efsanelerin oyunun teorik arka planını yansıtan benzer anlatılar olduğu görülür. Güneydoğu Asya'da ataların tasvirlerini yaparak ruhlarla iletişime geçip onların koruması altına girmeyi veya Tanrı'ya yaklaşmayı amaçlayan animist ritüellere ya da dinî didaktik gayelere dayandırılan oyun² İslâm toplumunda tevhid esaslı sanat anlayışının yalın bir temsili olarak tebâüz etmiştir. Arap ve Türk toplumunda gölge oyununun içeriğindeki muhavereleler ya da fasıllar oyunu sırf güldürü öğelerinden müteşekkil gibi gösterse de başında okunan perde gazelleri seyirciye oyunu nasıl anlamlandırmaları gerektiği noktasında bir rehberlik sunmakta ve onu basit bir eğlence unsuru olmaktan çıkarıp nitelikli bir sanat eserine dönüştürmektedir. Söz konusu gazellerin çoğu İbnü'l-Arabî'nin *Fütuhât*'ta gölge oyunu hakkındaki sözlerinin bir şerhi gibidir. Bu sebeble konunun daha anlaşılır olması için öncelikle Türk gölge oyunu olan Karagöz'ün içeriğine değinip ardından İbnü'l-Arabî'nin gölge oyunu hakkındaki sözlerine yer vermek gerekmektedir.

Karagöz oyunu mukaddime, muhavere, fasıl ve bitiş olmak üzere dört bölümden oluşur. Mukaddime kısmında boş perdeye bir müzik eşliğinde konuyla alakası olmayan bir görüntü koyulur. Bunun sebebi

² Metin And, *Dünyada ve Bizde Gölge Oyunu*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1977, s. 35-38.

oyunu seyretmeye henüz hazır olmayan seyirciyi oyunun gerçeğine hazırlamak bununla birlikte oyunun sadece bir oyun olduğunu ona hissettirmek ve seyircide merak uyandırmaktır. Göstermelik diye isimlendirilen bu görüntü kaldırıldıktan sonra bir def ritmi eşliğinde Hacivat gelir oyunun amacını ve esasını ortaya koyan perde gazelini okur. Daha sonra perdeye Karagöz indirilir ve Hacivat'la Karagöz dövüştürülür. Hacivat kaçır, Karagöz Hacivat'a söylenir ve mukaddime bölümü sona erer. Ardından bir olay örgüsüne sahip olmayan muhavere bölümü ve daha sonra ise belli bir olay örgüsünün farklı karakterlerle birlikte cereyan ettiği fasıl bölümü gelir. Nihâyet fasıldan sonra Karagöz'ün haber vermesiyle oyun biter.³

İbnü'l-Arabî'ye göre bu oyun küçük çocuklar için bir eğlenceden ibaret olsa da esasında varlığın anlamına dair ibretlik bir misaldir. Nitekim oyunun başında vassaf diye isimlendirilen biri çıkar ve oyunun neye işaret ettiği hakkında bir konuşma yapar. Buna rağmen insanların çoğu gafil olduğundan hem oyuna hem de oyunun işaret ettiği dünya hayatına karşı tutumlarında bu çocuklara benzer.

“Allah söz konusu örneği kulları ibret alsın ve şunu öğrensinler diye ortaya koymuştur” diyen İbnü'l-Arabî gölge oyunu üzerinden Allah-âlem-insan ilişkisini anlatır. Buna göre âlemin Allah karşısındaki durumu, gölge oyununda kendilerini hareket ettirene nisbetle bu suretlerin durumu gibidir. Bu cihetiyle oyun Hakk'ın yegâne fail, tüm âlemin ise ona muhtaç olduğunun temsilidir. Zira var eden, yok eden, hareket ettiren Hak'tır. Öyle ki bütün suretler nispet edildikleri şeye kıyasla bir hayalden ibarettir. Gerçek varlık ise Allah'a aittir. Oyundaki perde kader sırrını ifade eder. Aslında perde her şeyin kendisi üzerinde gerçekleştiği âlemdir. İnsan ise âlemin sırrıdır. Zira bütün yaratılış hikâyesi onun etrafında dönmektedir.

Gölge oyununda perdeyi çeken, izleyici varlığın bulunduğu durumu tam olarak anlasın diye bu oyunu kurmuştur. İzleyici perdede farklı suretler görür fakat maksat bu suretlerin arkasında onları bir hareket ettirenin bulunduğunu ve perdenin izleyiciyle onun arasında ayırıcı bir sınır olduğunu unutmamasıdır. Bütün bunlara rağmen gafillerin onu bir oyun ve eğlence edindiğini söyleyen İbnü'l-Arabî bu duruma

³ Metin And, *Başlangıcından 1983'e Türk Tiyatro Tarihi*, 4. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, s. 45-47.

'Dinlerini oyun ve eğlence edinenler...' ⁴ âyetini delil getirir. Gölge oyunu ile ilgili bahiste son olarak "Anlatıcı (vassaf), Âdem'dir" ⁵ der. Bu ifadesinden ise vassafın peygamber ya da mürşid olduğu anlaşılmaktadır. Bu meyanda perde oyunundaki vassafın üstlendiği kilit rolü anlamaya yardımcı olması bakımından tasavvufi eserlerdeki müteakıl kavramlar takip edilecek olursa, *Mantıku't-Tayr*'daki hüdhüd, ya da *Mesnevî*'de üzümün anlamıyla ilgili ihtilafı tüm dillerdeki karşılığını bildiği için çözen adamı hatırlamak gerekir. ⁶ Aslında tasavvufta mürşid ve diğerleri arasında bariz bir ayırım vardır ve bu, gölge oyununda vassaf üzerinden temsil edilir.

İbnü'l-Arabî'nin yukarıdaki beyanatından hareketle oyunun diğer unsurları da âlemin yaratılışı ve dünya hayatını açıklayacak şekilde yorumlanabilir. Söz gelimi oyunun başında göstermelik denen nesnenin perdeye konması henüz insanın dünyada var olmadığı bir zamana işaret ederken, ardından Hacivat'ın gelip perde gazelinin okuması Âdem'in yer yüzüne indirildiği ve âlemin varlık sebebine dair hakikat arayışının ya da müşahadesinin başladığı şeklinde anlaşılabilir. Hacivat'la Karagöz'ün bir olay örgüsü içermeyen karşılıklı konuşmasından sonra olayların devreye girdiği fasıl bölümünün başlaması varlığın mertebelerde zuhur etmesi ile küllî bilginin fasıllara ayrışması şeklinde anlamlandırılabilir. Fasıllar tamamlandığında ise zeval gerçekleşir ve perde de gölge de ortadan kalkar.

İbnü'l-Arabî'nin "gölge oyunu" ibaresini kullanarak yaptığı izahat bununla sınırlı olsa da bu misalle işaret ettiği asıl büyük gölge oyunu hakkındaki açıklamaları elbette bundan ibaret değildir. Gölge oyunu örneğini kullandığı bir zemin olarak İbnü'l-Arabî'de hayal üç farklı alanla ilişkilidir. İbnü'l-Arabî'de hayal dendiğinde öncelikle Tanrı'nın zatı dışındaki bir ontolojik alana işaret edilmektedir.

İkinci olarak bu alan içerisindeki özel bir varlık mertebesine, misal âlemi denen ve rüya, sihir, mucize gibi olağanüstü vakıaların ilkesi ve gerçekleşme mahalli olan hayal âlemine bir atıf söz konusudur.

⁴ En'am, 6/70.

⁵ Muhyiddin İbn Arabi, *Fütuhat-ı Mekkiyye*, çev. Ekrem Demirli, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2009, XI, s. 117-118; VIII, s. 142.

⁶ Ahmed Avni Konuk, *Mesnevi-i Şerif Şerhi*, haz. Selçuk Eraydın, Mustafa Tahralı, İstanbul: Kitabevi, 2006, IV, s. 482. Ayrıca konuyla ilgili ayrıntılı açıklama için bkz. Ekrem Demirli, *İbnü'l-Arabî ve Mevlânâ Arasındaki Bazı Ortak Kavramlar*, İstanbul Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2007, sayı: 16, s. 242.

Üçüncüsü ise nefsin bir gücü ve akla alternatif bir bilgi kaynağı olarak hayaldir. Âlemin bütünüyle hayal olduğunu ve hem bu âlemin hem de Tanrı'nın hayal vasıtasıyla bilinebileceğini öne süren hayal görüşü gölge oyunuyla dikkat çekilmek istenen Tanrı-insan ilişkisinin esasını ifade etmektedir. Dolayısıyla İbnü'l-Arabî'de gölge kavramını önceleyen düşünce hayal görüşüdür. Nitekim yukarıdaki ifadelerini de *Fütuhat*'ta "Hayal İlmi" başlığı altında zikreder.

Gölge Oyununun Dinî-Tasavvufî Temelleri

İbnü'l-Arabî bilinenleri üçe ayırır. Birincisi Hakk'ın varlığı dediğimiz zorunlu ve mutlak varlıktır. İkincisi kendisi nedeniyle yok olup hiçbir şekilde sınırlandırılmayan, mutlak varlığın mukabili imkânsız ya da müstahil dediğimiz mutlak yokluktur. Bir de özü gereği bu iki karşıt şey arasında bulunması gereken bir ayırıcı olmalıdır ki onun sayesinde birisi diğerinden farklılaşsın ve birbirlerinin vasfıyla nitelenmekten beri olsunlar. İşte bu üçüncü bilinen, hayaldir. Hayalin anlamı gerçek varlığa sahip olmamasıdır.⁷ Mümkün, çokluk, berzah,⁸ amâ,⁹ gölge,¹⁰ nefes-i

⁷ İbnü'l-Arabî, *Fusus*, s. 85.

⁸ İbnü'l-Arabî berzah tabirini birbirine zıt iki âlemi, iki hali, iki mertebeyi veya iki özelliği birleştiren ve ayıran bir mertebe anlamında kullanır. Buna göre "berzah çelişen iki ucun karşısında bulunur ve her iki tarafın hakikatlerini kendisinde toplar; kendisi bir olarak kaldığı halde bölünmeden iki yüzüyle iki ucun karşısında durur. Bu yönüyle berzah hem kendisi hem de karşısında durduğu iki yön hakkında bilgi vereceğinden İbnü'l-Arabî berzahlarda bulunan kemalin hiç bir şeyde bulunmadığını söyler. Zira berzah olmayan sadece kendisi hakkında bilgi verir... Söz gelimi misal âlemi mertebe olarak kendisinden önce gelen ruhlar âlemi ve kendisinden sonra gelen şahadet âlemi arasında berzaktır. Bitki âlemi hayvan ve maden âlemi arasında, nefis iyilik ve kötülük hükümleri arasında berzah olduğu gibi ona göre hayal de yokluk ile varlık arasında bir berzaktır." Bkz. Suad el-Hakim, *İbnü'l Arabî Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli, İstanbul: Kalcı Yayınları, 2005, s. 115.

⁹ İbnü'l-Arabî mutlak ve bitişik hayal olmak üzere iki tür hayal mertebesinden bahseder. Mutlak hayalin diğer bir ismi olan amâ Allah dışındaki her şeyin suretlerinin açıldığı mahaldir. Amâ bütün var olanların suretlerini kabul eder ve var olmayan şeyi suretlendirir. Bitişik hayal insanın tahayyülüyle birlikte bulunarak insan üzerinde hüküm sahibi iken mutlak hayal Hakk'ın kendisinde bulunan hayaldir. Bütün âlem toplayıcı kuşatıcı mertebe şeklinde nitelenen amâda meydana gelmiştir. Bkz. İbnü'l-Arabî, *Fütuhat*, VIII, s. 139.

¹⁰ "Âlem, Allah'ın gölgesidir ve gölge, varlığın âleme nispet edilmesinin ta kendisidir." diyen İbnü'l-Arabî'nin hayal ve gölge kavramlarını paralel kavramlar olarak kullandığı anlaşılmaktadır. Bkz. İbnü'l-Arabî, *Fusus*, s. 85.

Rahmânî¹¹ ve el-Hak el mahlûk bihi¹² gibi isimlerle de adlandırılan haya-
lin bir yönü varlığa bir yönü yokluğa bakar. Mümkünlerin varlığa bakan
yönüyle sabit hakikatleri mevcuttur ancak yokluğa bakan yönüyle bir
varlıkları yoktur. Fakat aynı zamanda bu yokluk hali imkânsızın yok-
luğu gibi menfi bir anlam içermez. Sübut adı verilen ve şeylerin henüz
açığa çıkmadığını ifade eden müsbet bir yokluk halidir.¹³ Mümkünler
oldukları ve olacakları tüm halleri kuşatan bu sübut hali üzere berzahta
bulunurlar. Hakk'ın var olmazdan önce eşyayı görmesi de, hayal eden
insanın hayali de bu berzahla ilgilidir. İşte Allah'ın gece gündüz secde
etmekle nitelediği gölgeler¹⁴ bu berzah ve onun içerdiği ayan-ı sabitedir.
Esasen bunlar Nur olan mutlak varlığın gölgeleridir. Dıştaki varlıklar ise
bu gölgelerin yani ayan-ı sabitenin gölgeleridir. Ayan-ı sabitenin gölge-
leri İbnü'l-Arabî'nin "*Rabbini görmez misin? Gölgeyi nasıl uzatmıştır?*"¹⁵
âyetinin tefsirindeki gibi Tanrı'nın imkân ve varlığı kabul etme istidat-
larından dolayı onları ışıyla aydınlatması yani onlara varlık vermesiyle
açığa çıkar.¹⁶ Mümküne gölge denmesinin sebebi "Sonra gölgeyi kolay-
lıkla kendimize çekeriz"¹⁷ âyetinde buyurulduğu üzere gölgenin yine Al-
lah'a dönecek olmasından yani kaybolma özelliğindendir. Her ne kadar
mümkünler var olsalar bile, yokluk hükmünde oldukları için 'gölgeler'
diye isimlendirilmişlerdir.¹⁸ Gölgenin tabi varlık olması da bu adı alma-
sının bir diğer nedenidir. Âlemin gölge diye isimlendirilmesi onun tâbi-
iyyet sıfatından, Hakk'ın ise yegâne fail ve metbu olmasından kaynakla-
nır.

¹¹ "Nefes-i Rahmânî, varlığın formlarının kendisinde açıldığı bir cevherdir. Söz konusu cevher, insanın nefesi ondan çıkan bütün harf ve kelimeleri içerdiği gibi, bilkuvve o sûretleri içerir. Nefes-i Rahmânî'yi İbnü'l-Arabî mümkünlerin hakikatleri kendisinde zuhûr etmezden önce, ilk tarzındaki varlık için kullanır. Başka bir ifadeyle o mümkünün iki var oluş aşamasından öncedir: Sübût, yani sübût âlemi ve dışta zuhûr. Bu noktada İbnü'l-Arabî'nin varlığın kendisinde açılacağı cevhere nefes demesinin önemi bellidir, çünkü nefesin bir yandan söz, öte yandan üflemeyle ilişkisi vardır. Söz ve üfleme vâsıtasıyla yaratma ve yaratılmışlar yorumlanmıştır." el-Hakim, *a.g.e.*, s. 525.

¹² Âlemin suretlerinin kendisinde tecelli ettiği, yaratmanın kendisi üzerinde gerçekleştiği Hak. Bkz. İbnü'l-Arabî, *Fütuhât*, VIII, s. 147.

¹³ İbnü'l-Arabî, *Fütuhât*, VIII, s. 123; Henry Corbin, *Bir'le Bir Olmak: İbn Arabî Tasavvufunda Yaratıcı Muhayyile*, çev. Zeynep Oktay, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2013, s. 203.

¹⁴ Ra'd, 13/15.

¹⁵ Furkan, 25/45.

¹⁶ İbnü'l-Arabî, *Fütuhât*, IV, s. 17.

¹⁷ Furkan, 25/46.

¹⁸ İbnü'l-Arabî, *Fusus*, s. 85.

Şu halde gölge dendiğinde kastedilen beka, müstağnilik ve birlik sıfatlarıyla muttasıf Hakk'a nisbetle âlemin fanilik, fakr, muhtaçlık ve yokluk özellikleriyle nitelenmesidir. Nitekim İbnü'l-Arabî "Hakk'ın dışındaki her şey perde olan hayal ve kaybolan bir gölgedir" der.¹⁹ Gölge oyununda perdeye hayal perdesi denmesi bundandır. Bu perde bizimle Hak arasındaki sınırdır ve bütün hadisatın üzerinde cereyan ettiği mahaldir.²⁰ Öte yandan hayal dendiğinde imkânsız ile mutlak varlık arasındaki ayırıcılık vasfı nedeniyle âlemin sahip olduğu ayırıcılık vurgulanmaktadır. Âlemden maksad ise insandır. Çünkü insan câmî varlıktır. İnsan olmak mutlak varlığa da yokluğa da mazhar olabilme kabiliyetine sahip en geniş imkâna işaret eder.²¹ Tanrı'nın ahlâkıyla ahlâklanmak ve böylelikle ona benzemek insanı bir acziyet idrakine ve Tanrı'nın gölgesi olduğu bilgisine götürebileceği gibi, insanın yokluk demek olan mutlak karanlığa meyl etmesi onu yokluğun bir gölgesi haline de getirebilir. Bu, insanın sınırlarını ya da sonsuzluğunu gösteren muazzam bir imkândır.²² Bu sonsuzluk onun varlığının hayal olmasıyla ilişkilidir. Hayalin sonsuzluğu ise Tanrı'nın isimlerinin mazharı olmasındandır. Bu

¹⁹ İbnü'l-Arabî, *Fütuhât*, VIII, s. 147.

²⁰ İbnü'l-Arabî, *Fütuhât*, VIII, s. 147.

²¹ İbnü'l-Arabî, *Fütuhât*, XVI, s. 70.

²² İnsanın bu iki büyük imkânıyla ilgili olarak İbnü'l-Arabî şöyle bir açıklamada bulunur: "Mümkün var olduğunda ışık onu kuşatır bu sayede varlığı sırf iyilik olarak görür. Işık ile kuşatılan mümkün soluna dönmüş ve yokluğu tam olarak görmüştür. Yokluğun kendisinden çıktığını idrak etmiştir. Bu durum ışık karşısında bulunan şahıstan çıkan gölgeye benzer. Bunun üzerine bu nedir diye sormuş ışık kendisinde bu sensin, eğer ışık olsaydın gölge çıkmazdı. Ben ise ışığım. Senin sahip olduğun ışık da benim karşımda bulunduğun için kazanılmıştır. Böylece ben olmadığını öğren. Ben gölgesiz ışığım sen ise karışık ışıksın. Bana nisbet edilirsen seni kabul ederim. Yokluğa nisbet edilirsen o da seni kabul eder. Sen varlık ve yokluk arasında olduğun gibi iyilik ve kötülük arasındasın. Gölgeye yüz çevirirsen, imkân halinden yüz çevirmiş olursun. Bu durumda ise beni tanımaz ve bilemezsin. Çünkü senin ilahın, Rabbin ve yaratana olduğum hakkındaki yegâne delilin mümkün olmandır. Bu ise, senin gölgeni görmendir. Bütününü kendi nurundan yüz çevirirsen ve sürekli gölgeni görürsen, onun imkân halinin gölgesi olduğunu bilemeyerek imkânsızın gölgesi olduğunu zannedersin. İmkânsız ve zorunlu ise, her yönden birbirinin zıddıdır. Ben seni çağırırsam bana icabet edemez ve beni duyamazsın. Çünkü senin gördüğün şey, benim davetim karşısında seni sağırlaştırır. Öyleyse, seni gölgeye habersiz kılacak şekilde bana bakma. Aksi halde, ben olduğumu iddia eder ve bilgisizliğe düşersin. Gölgeye benden habersiz kalacak şekilde de bakma! Bu durum seni sağır yapar ve niçin yaratıldığını bilemezsin. Öyleyse bazen gölgeye bazen bana bak. Allah'ın senin için iki göz yaratmasının nedeni, biriyle beni diğeriyle gölgeni görmendir. Allah sana olan ihsanını zikrederken

noktada gölgeyi idrak etmek hayal ilmine götüren bir yoldur. Öyleyse gölge oyununun bize anlatacağı şey Tanrı'nın isimleri ya da o isimlerle ilişkisinde insanda ortaya çıkan vasıflar olmalıdır. Nitekim bir Karagöz oyununda belirli karakterler içerisinde hemen hemen her tip insanı bulmak mümkündür. Karagözü, Hacivatı, zennesi, çelebisi, mahalleli ve mahalle dışından birçok örneği ile her biri bize insan hakkında bir şeyler söyler. İnsandan bahsetmesi ise aynı zamanda gölgesi olması bakımından Hak'tan bahsetmesi demektir. Karakterlerin Hakk'a benzerliği ölçüsünde doğan değer ya da değersizlik esasında Hakk'ın ona yaklaşması veya ondan uzaklaşmasıylaadır.²³ Seyirci ise bu durumu unutup Karagöze kızar Hacivata söylenir. Nihâyetinde İbnü'l-Arabî'nin dile getirdiği şu gerçeği unuttur: "Gölge, sahibinin hareket etmesiyle hareket eder, hareket ettirmesiyle değil!"²⁴ Yani insandan zuhur eden Tanrı'nın isimlerinden başkası değildir.

İbnü'l-Arabî'nin varlık görüşüyle tasavvufi anlamı belirginleşen oyunun metafizik içeriğini temellendirmek bakımından burada perde gazellerinden bir örnek zikretmek yerinde olacaktır.

Perde Gazellerinde Hayal ve Gölge

Perde gazellerinde oyunun olay örgüsüyle ilgili herhangi bir açıklama bulunmadığını belirtmiştik. Bu durum seyircinin dikkatinin değişken oyun içeriği yerine oyunun sabit anlam zeminine çekilmesi bakımından önemlidir.²⁵ Oyunun teknik hususiyetleri üzerinden âlemin varlığını anlatan gazellerden biri şöyledir:

Bir kurulmuş perde âlem, hâdisat zıll-i hayal
Her hayali bir hakikat seyredir erbab-ı hal
Şem'a ruhtur, perdede meşhud olan bazıçeler
Durmadan devreyleyen sırr-ı şuuna bir misal
Sönmeden şem'-i hayat terk-i hayalat eyleyip
Perdeyi kaldır tecelli eylesin feyz-i cemal

şöyle der: 'Onun iki gözü, bir dili ve dudakları yok mudur. Ona iki yol gösterdik.' Yani ona iki yolu açıkladık. Birincisi ışık, diğeri gölge yoludur. 'Ya şükreder ya nankör olur.' Çünkü imkânsız yokluk, bir karanlıktır. Mümkünün yokluğu ise, karanlığı olmayan bir gölgedir. Bu nedenle gölgede varlık rahatlığı vardır." Bkz. İbnü'l-Arabî, *Fütuhât*, VIII, s. 123.

²³ İbnü'l-Arabî bunu "Işık kesif cisme yaklaştıkça gölge büyür ve artık misil ortaya çıkmazken uzaklaştıkça küçülür ve değersizleşir." şeklinde ifade eder. İbnü'l-Arabî, *Fütuhât*, XVII, s. 350-351.

²⁴ İbnü'l-Arabî, *Fütuhât*, XVII, s. 350-351.

²⁵ Murat Pay, *Gölge Oyunu Karagöz ve Sinema*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, 2012), s. 11.

Bir yed-i kudret şunun-ı kâinatı döndürür
 Kimsenin destinde yok asla zimam-ı intikal
 Sanma sen ben varlığız bir perdeyi kaldır da bak
 Gaye-i hilkat budur anlar bunu ehl-i kemal.²⁶

Burada gölge ve onunla eşdeğer bir kavram olarak kullanılan perdenin hem müsbet hem menfi manalarına işaret edilerek insanın aynı anda varlığa ve yokluğa bakan çift yönlülüğüne dikkat çekilmektedir. Başta “her hayali bir hakikat seyreder erbab-ı hal” denilerek tasavvuf ehlinin hayali seyrederken aslında hakikati seyrettiklerinin idrakinde oldukları ifade edilmiş ancak daha sonra “sönmeden şem’-i hayat terk-i hayalat eyleyip perdeyi kaldır tecelli eylesin feyz-i cema” denilerek henüz erbab-ı hal olamamış kimselerin hayalden anladıklarının yanılsama olduğu, bu yanlış algının da onlarla gerçek arasında bir perde oluşturduğu dile getirilmiştir. Bu perde aynı zamanda insanın kendinde bir varlık vehmetmesine sebep olan perdedir. İnsanda bir varlığın olmadığı zikredilmesi yine dikkati hayalin anlamına çekmektedir. “Şem’a ruhtur” ifadesi esasen oyunun kurucusu addedilen Şeyh Küşterî’ye aittir.²⁷ Bu yorum Hakk’ın nurunun varlığın özü olduğu, dolayısıyla o nur olmadan âlemde bir varlık düşünilemeyeceği görüşünün bir tekrarıdır.

Sonuç

Gölge oyunu bir kavram olarak metafizik bir anlam içermekle birlikte belirli bir tekniğe sahip bir gösteriyi tanımladığında bir sanat türü olarak karşımızda durmaktadır. Sûfiler bu sanatı varlıkla ilgili bilgiyi aktarmak için oldukça verimli bir örnek olarak görmüş ve sahip olabileceği asıl derinlikli anlamı ona katacak şekilde yorumlamışlardır. Bu yorum gölge ve hayal kavramlarıyla açıklanan mümkün varlık ve Tanrı’nın varlığı arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu durumda sanatın sûfiler tarafından Tanrı-insan irtibatını açıklamada bir araç olarak mülâhaza edildiği görülür. Gölge oyununun diğer sanat türleri arasındaki ayrıcalığı ise varlığı anlatmada varlığa mutabık bir kavramı ve dili seçmiş olmasıdır.

²⁶ Ünver Oral, *Perde Gazelleri*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2007, s. 124.

²⁷ Enver Behran Şapolyo, *Karagözün Tarihi*, İstanbul: Türkiye Yayınevi, [t.y.] s. 64.